

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA AJANS FAALİYETLERİNİN BEŞERİ SERMAYE VE DİŞ TİCARET YÖNLÜ ANALİZİ¹

Orkun ÇELİK²

Mürşit RECEPOĞLU³

Kadir Caner DOĞAN⁴

ÖZET

Yerel ve bölgesel kalkınmayı sağlamak amacıyla kurulan Türkiye'deki bölgesel kalkınma ajanslarının genel olarak etkinliği tartışıla dursun, bu ajansların dış ticarete ve özellikle beşeri sermayeye gereken önemi verip vermediği merak konusu haline gelmektedir. Bu çalışmada ise amaç, Türkiye'deki bölgesel kalkınma ajanslarının faaliyetleri kapsamında beşeri sermaye ve dış ticaret alanındaki etkinliğin araştırılmasıdır. Çalışmada, Türkiye'de faaliyet gösteren 26 bölgesel kalkınma ajansından verilerine ulaşılabilen kalkınma ajanlarının yapmış oldukları faaliyet ve vermiş oldukları destek programları genel olarak incelenmiş ve bunların beşeri sermaye ve dış ticaret yönlü analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Bölgesel Kalkınma Ajansı, Beşeri Sermaye, Dış Ticaret.

Jel Kodu: F30, R58, J24.

THE WAY ANALYSIS OF HUMAN CAPITAL AND FOREIGN TRADE OF REGIONAL DEVELOPMENT AGENCY ACTIVITIES IN TURKEY

ABSTRACT

In Turkey, there is a debate going over the effectiveness of regional development agencies which established to provide local and regional development, put aside that, there is a curiosity about whether these agencies giving enough importance to foreign trade and particularly human capital or not. The purpose of this study is, investigating human capital and foreign trade activity within the context of regional development agencies in Turkey. In this study, accessed available data provided by 26 regional development agencies operating in Turkey and examined their activities and support programs in general and made their human capital and foreign trade oriented analysis.

Key Words: Turkey, Regional Development Agency, The Human Capital, The Foreign Trade.

Jel Code: F30, R58, J24.

1. GİRİŞ

Bölgesel kalkınma ajanslarının uygulama alanı, tüm dünyada atarak devam etmektedir. Diğer yandan, bu ajansların uygulama alanlarının genişlemesine paralel olarak, faaliyet gösterdikleri bölgelerde ne düzeyde faydalar getirdikleri de tartışma konusu yapılmaktadır. Adın da anlaşılacağı üzere bölgesel düzeyde faaliyet gösteren bu ajansların en temel amacı, kurulmuş oldukları bölgelerin potansiyelini beşeri, ekonomik, teknolojik ve sosyal yönlerden artırmaktır. Ayrıca bu ajanslar, kurulmuş oldukları bölgelerde diğer kurum ve kuruluşlarla da eşgüdüm ve koordinasyon içerisinde bulunarak bölgenin huzur ve refahı için çalışmalar ve projeler geliştirmektedirler.

Bölgesel kalkınma ajanslarının faaliyet amaçları arasında, kurulmuş oldukları bölgenin dış ticaret ve beşeri sermaye potansiyelinin geliştirilmesine yardımcı olmak gibi görevleri de vardır. Bu bağlamda, bu ajanslar bölgenin dış ticaret ve beşeri sermaye kapasitenin geliştirilmesi için gerekli olan kaynakları sağlamalıdır.

¹ Bu çalışma, 2013 yılında Manisa'da Celal Bayar Üniversitesi Salihli Meslek Yüksekokulu'nda düzenlenmiş olan V. Yerel Ekonomiler Kongresi'nde sözel olarak sunulmuş olan aynı adlı bildiridir.

² Arş. Gör., Ege Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, orkuncelik@hotmail.com.

³ Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, mursit_recepoglu@hotmail.com.

⁴Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kadircanerdogan@gumushane.edu.tr.

ya da bu kaynakların kendiliğinden bölgeye gelmesini sağlayacak altyapı hizmetlerini gerçekleştirmelidirler. Nitekim söz konusu iki faaliyet alanı, 21. Yüzyılda bulunduğumuz bu günlerde, bir ülkenin ve dolayısıyla bir bölgenin gelişmesi için üzerinde uğraş verilmesi gereken temel alanlardır.

Bu çalışmada, birinci bölümde konu ile ilgili literatüre yer verilecek, ikinci bölümde bölgesel kalkınma ajanslarının genel düzeyde kuruluş ve faaliyet amaçları üzerinde durulacaktır. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde ise sırasıyla kalkınma-beşeri sermaye ve kalkınma-dış ticaret arasındaki ilişkiye değinilecek olup, son bölümde de Türkiye’de faaliyette bulunan 26 bölgesel kalkınma ajansının yapmış olduğu faaliyet ve destekledikleri projelerin beşeri sermaye ve dış ticaret yönlü analizi gerçekleştirilecektir.

2. LİTERATÜR

Klasik İktisat Teorisi’nde sermaye kavramı için, makine, teçhizat gibi tamamen fiziki sermaye kavramından oluşan bir tanımlamaya gidilmiştir. Daha sonra kişisel ve toplumsal özelliklerin üretime olan etkilerinin giderek önem kazanmasıyla birlikte, pozitif değerlerin de sermaye olarak kabul edilmesine ve dolayısıyla beşeri sermaye kavramının doğmasına neden olmuştur. Burada adı geçen pozitif değerler, işgücündeki bilgi, beceri ve tecrübelerden oluşmaktadır (Taş ve Yenilmez, 2008: 159). Keza, beşeri sermaye alanında belirli bir öneme sahip olan Schultz’a göre de, sermaye kavramı fiziki sermayenin yanında beşeri sermaye kavramını da içermektedir (Doğan ve Şanlı, 2003: 194).

Beşeri sermaye faktörü için tarihsel süreç incelendiğinde, 18. ve 19. yy’larda gereken önemin verilmediği ta ki 20.yy’ın sonlarına doğru gelindiğinde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde birçok çalışmaya konu olduğu ve değişik boyutlarda ele alındığı görülecektir (Özyakışır, 2011: 58).

Beşeri sermaye yatırımlarının iktisadi büyüme, gelir dağılımı, istihdam, bölgesel kalkınma ve demografik gelişmeler üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla birçok çalışma yapılmıştır (Yumuşak, 2008: 14). Yapılan ampirik çalışmaların genelinde, beşeri sermaye yatırımlarının tarım ve sanayi sektörlerinde yüksek verimlilik, gelir dağılımının daha adil olması, istihdam imkanlarının artması, bölgeler arası gelişmişlik farklarının giderilmesi gibi bir çok olumlu etkiye sahip olduğu belirlenmiştir (Eser ve Gökmen, 2009: 42).

Kalkınma ve beşeri sermayeyle ilgili literatür incelendiğinde, 1962 yılında Mushkin tarafından yapılan ampirik çalışmada, ekonomik gelişme sürecinde eğitim ve sağlığa aynı anda yapılan yatırımların olumlu etkileri saptanmıştır. Bu kapsamda sağlıklı ve eğitilmiş bireylerin, toplumda tüketici ve üretici olarak daha etkin davrandıkları tespit edilmiştir. Dahası, sağlıklı bireylerin daha iyi eğitilebilir olması gerçeği diğer bir husustur. Diğer bir önemli nokta ise, sağlıklı insanların eğitilmesi halinde eğitim yatırımından daha uzun süreli yararlanma imkânı doğmasıdır (Özyakışır, 2013: 6).

Konuyla ilgili olarak Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlara rastlanmaktadır. Acaroğlu ve Kutlu (2008: 324)’nın yapmış olduğu çalışmada, Türkiye bölgelerinin kişi başına düşen eğitim imkânlarının yetersizliği ve var olan eğitim imkânlarının bölgeler arasında homojen bir şekilde dağılmadığını göstermektedir. Ayrıca Türkiye’nin bölgesel anlamda yüksek kalkınma düzeylerine ulaşması için, yükseköğretim olanaklarının artırılması ve diğer eğitim kademelerindeki kalitenin de artırılması gerekmektedir.

Acaroğlu ve Dağdemir (2009: 112)’in 19 il kapsamında yapmış olduğu çalışmada, bu 19 ilden en az kalkınmış 16 ilin karşılaştırılması yapılmış ve beşeri sermaye farkının, GSPPC (Kişi Başına Düşen GSMH) farkının oluşumunda %49 ile %95 arasında değişen oranlarda bir katkı sağladığı gözlenmiştir. Bu anlamda, iller bazında düşünüldüğünde kalkınmaya en büyük katkıyı beşer sermayenin sağladığı söylenilebilmektedir.

Dış ticaret ile kalkınma arasındaki ilişkiyi araştıran yerli ve yabancı birçok çalışmalar yapılmıştır. Li, Chen ve San (Li vd., 2010), Çin’in doğu bölgelerinde dış ticaret ile ekonomik büyümeyi araştırdıkları ekonometrik çalışmalarında kısa ve uzun dönemde ekonomik büyüme ve dış ticaret arasında pozitif yönlü bir ilişki bulmuşlardır.

Bidlingmaier (2007) ise gelişmekte olan ülkelerde uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırmıştır. Ampirik olarak yaptığı çalışmasında ürün gelişimi ve ihracat çeşitliliğinin milli gelir ve büyüme üzerinde doğrudan etkili olduğu sonucuna varmıştır.

Aslan ve Yörük (2008) ise dış ticaret hadleri ile kalkınma arasındaki ilişkiyi teori ve uygulamada incelemişlerdir. Çalışmalarında, dış ticaret hadleri ile kalkınma arasındaki ilişkinin her ne kadar çok karmaşık bir yapısı olsa da, sonuç olarak birbirlerini kesin bir şekilde etkilediklerini vurgulamışlardır.

Sezgin (2009: 189), Türkiye'ye yönelik olarak gerçekleştirmiş olduğu çalışmada, 1984 yılı sonrasında başlamış olan liberalleşme ve hızlı ekonomik büyümenin beraberinde hızlı ithalat artışını getirdiğinden söz etmektedir. Ayrıca, ithalattaki bu artışların dönemsel olarak sıçramalar biçiminde olduğundan da bahsetmektedir. Bu dönemde, liberalleşme artışlarının yanı sıra, yüksek oranlarda GSMH büyümesi gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır. Yine bu çalışmada, 1990-2006 yılı için yapılan analizde, GSMH artış hızının dış ticaret hızıyla eşdeğer oranda gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır. Kimi zaman, dış ticaretteki artış hızı, GSMH artış hızının dahi üstüne çıkmıştır.

Hepaktan (2008), yapmış olduğu çalışmada, Türkiye'nin 1980 sonrasındaki dönemde dış ticaret yapısında dış ticaret hacmi açısından bir artış olduğu sonucuna varmıştır. Yine bu dönemde, Türkiye'nin ihracatının GSMH'ye oranında da büyük oranda artış görülmüştür.

3. BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARI VE FAALİYET AMAÇLARI

Bölgesel kalkınma anlayışı, merkezi hükümet tarafından yerine getirilmekte olan bölgesel politikaların, tüm yerel aktörlerin aktif katılımıyla belirlenmesine dayanmaktadır (Özmen, 2008: 328). Dolayısıyla bölgesel kalkınma ajansları, merkezi hükümet ve yerel yönetim yapılanmasının dışında, genel olarak yumuşak politika araçları ile yerel iktisadi kalkınmanın desteklenmesine yardımcı olan kuruluşlardır (Halkier, 2006: 17). Bu kuruluşlar, karar gücüne dayalı olan yetkilerini kamu organlarından aldıktan sonra, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında eşgüdümleyen ve koordinasyonunu sağlayan yönetim anlayışı mantığıyla çalışmalarda bulunmaktadır (Maç, 2006: 1). Genel olarak yasal bir hükme dayanarak kurulan bölgesel kalkınma ajansları, belli bir coğrafi bölgede içerisinde yer alan özel ve kamusal tüm şirketler, yerel otoriteler ile sivil toplum kuruluşları arasında işbirliğini öngeren bir yapıda kurulmaktadır. Ayrıca, bölgenin sosyo-ekonomik gelişimini de sağlamaktadır (Arslan, 2010: 90). Bu bağlamda bölgesel kalkınma ajansları, merkezi yönetimden bağımsız bir biçimde faaliyette bulunan ve sınırları belirli bir alanda olan bölgenin sosyo-ekonomik yönden gelişmesi için girişimlerini sürdüren, gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerin finansman kaynağının kısmen veya tamamen kamu tarafından karşılandığı, yarı-özerk kuruluşlar olarak tanımlanabilmektedir (Uzay, 2010: 6). Yapılan tanımlardan da anlaşıldığı üzere bölgesel kalkınma ajanslarının hâkim iki özelliği, bölgesel esasa göre belli bir alanda toplanmaları ve bu alanın sosyo-ekonomik kalkınması için girişimlerde bulunmalarıdır.

Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliği (EURADA)'nin yapmış olduğu değerlendirmeye göre bölgesel kalkınma ajansları, sektörel ve genel kalkınma problemleri ile ilgili çözüm yöntemleri geliştirmekte ve daha sonrasında da bu çözümleri geliştirmeye yönelik olarak yapılan projeleri desteklemektedir (Hasanoğlu ve Aliyev, 2006: 85). Diğer yandan, faaliyet alanları bu şekilde değerlendirilmiş olan bölgesel kalkınma ajanslarının, tüm bölgesel kalkınma ajansları için geçerli olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Nitekim bu faaliyet alanları dışında hizmet veren ajanslar da bulunmaktadır. Dolayısıyla bölgesel kalkınma ajanslarının ortak yanı, hepsinin bir coğrafi alan içerisinde içsel potansiyelin geliştirilmesine ve desteklenmesine dayanmaktadır (Oskay ve Kubar, 2007: 205).

Bölgesel kalkınma ajansları, II. Dünya Savaşı'nın öncesinde ortaya çıkmış olan bölgesel farklılıkları gidermek ve desteklemek amacıyla kurulmuştur. Bu ajanslar, bölgesel kalkınmanın sağlanması amacıyla ortaya çıkmışlardır (Karakoyun, 2011: 39). Nitekim bölgesel kalkınma ajanslarının ilk uygulaması, ABD'de başlamıştır. İlk kurulduğu sırada resmi nitelikte olmayan bir sivil toplum kuruluşu gibi faaliyette bulunan bu kuruluşlar, projelerin hazırlanması ve girişimcilerin desteklenerek bilgilendirilmesi, fizibilite etüdü gibi çeşitli konularda danışmanlık sağlanması biçiminde hizmetlerde bulunmuştur (Küçük, 2013, 497). Bu ilk kalkınma ajansı, ABD'de 1933 yılında Tennessee Valley Authority (TVA) adıyla kurulmuştur (Özçalık, 2012: 170). Diğer yandan, İngiltere'de bölgesel kalkınma ajansları, 1960'lı yıllarda kurulmaya başlamıştır. Bu ajanslar, ilk kuruldukları dönemde, hükümet politikaları ile ilişkili olarak karar verip, bu kararlara yönelik projeleri uygulamışlardır. Daha sonra AB üyeliğinin vermiş olduğu destekle "*Bölgesel Kalkınma Ajansları Kanunu*" yürürlüğe girmiştir (Eroğlu ve Kum, 2010: 179) ve bu kanunun yürürlüğe girmesinden sonra da bölgesel kalkınma ajanslarının faaliyet alanları genişlemiştir. Dünyada ilk örneklerinin görülmesinden sonra, birçok bölgede kurulmaya başlayan bölgesel kalkınma ajansları, Avrupa'nın birçok ülkesinde de günden güne artmaya başlamıştır. Avrupa Birliği üyesi ülkelerin başını çektiği birçok ülkede kurulmakta olan bölgesel kalkınma ajanslarının esas oluşturulma gerekçeleri, Apan (2004: 48) tarafından şu şekilde ifade edilmiştir; "*bölgesel stratejilerin uygulanması, yerel ve bölgesel girişimciliği destekleme, altyapı hizmetlerinin sunulmasına yardımcı olma ve özel sektörün yakın geleceği için yarı-bölgesel çözümler araştırmak ve bölgesel talepleri karşılayacak yeni ürün ve hizmet üretimi için parasal garantiler ve çözümler*

aramak". Bunun yanı sıra, Özen (2005: 7-8) tarafından hazırlanan "Bölgesel Kalkınma Ajansları" adlı raporda ise, ajansların genel olarak faaliyetleri veya faaliyet amaçları şu şekilde belirlenmiştir:

- Bilgi bankaları oluşturarak bölgeyi izlemek,
- Yerel/bölgesel kalkınma için stratejik planlama yapmak ve uygulanmasını izlemek,
- Girişimciler ve yatırımcılar için bilgi sağlamak ve teknik destek vermek,
- Yerel girişimcinin yatırımlarını desteklemek,
- Yabancı yatırımcıların bölgeye çekilmesi için gerekli tanıtım çalışmaları yapmak,
- Finansman konusunda yatırımcılara bilgi sağlamak ve tavsiyelerde bulunmak,
- KOBİ'ler için finans kaynakları yaratmak, yerel, ulusal ya da uluslararası fonlar, kredi kuruluşları ve bankalarla işbirliği yapmak,
- Yeni buluşlar ve teknolojinin tanıtılmasını sağlamak,
- Eğitime katkılar sağlamak,
- Altyapı, yol, enerji faaliyetlerini izlemek,
- Bölgenin ulusal ve uluslararası networklerinin geliştirilmesini sağlamak.

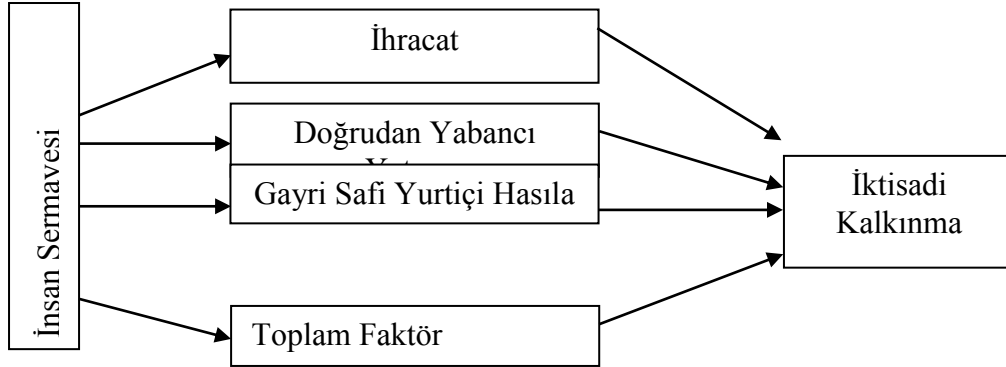
4. KALKINMA VE BEŞERİ SERMAYE

Beşeri sermaye, kişilere yapılan verimli yatırımların bugünkü değerleri olarak tanımlanmaktadır. Genellikle eğitim, deneyim ve sağlık geliştirme harcamalarından sağlanan getiriler olarak ifade edilmektedir (Erkan, 2008: 1). Bireylerin verimlilik düzeylerinde bir artışa neden olan bu kavram, bireysel farklılıkların da temelini oluşturmaktadır.

Ülkeler arasındaki iktisadi ve iktisadi olmayan faktörler arasındaki farklılıkların bir sonucu olan kalkınma ve az gelişmişlik sorunu, ekonomideki fiziki (maddi) ve beşeri sermaye kaynaklarının nitel ve nicel açıdan konumuna bağlı olmaktadır. Özellikle maddi kaynakların işlenip ekonomik sürece yeniden aktarılmasında önemli bir rol olan insan ögesi, kalkınmanın gerçekleştirilmesinde çok önemli bir yere sahiptir (Tunç, 1998: 84).

Kalkınma denildiğinde gündeme genelde ekonomik ve finansal göstergeler gelmektedir. Oysa günümüz Batı dünyasında kalkınma göstergelerinin en önemlisini "Beşeri-İnsani Kalkınma Göstergeleri" oluşturmaktadır (Güngör, 2013). Bu anlamda kalkınma, sadece genel sayılarla ifade edilen ekonomik büyümeyi içermemekte, aynı zamanda yapısal ve sosyal değişimleri de kapsamaktadır (Tekin, 2011: 34).

Kalkınmayı tetikleyen, hızlandıran bir takım faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler sırasıyla, teknoloji, doğal kaynak zenginliği ve beşeri kaynaklardır. Bilgi toplumuna geçiş aşamasında iktisadi kalkınmayı beşeri kaynaklar ve beşeri kalkınma oluşturmaktadır (Gökçen, 2006: 40-41). Özellikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasına katkı sağlayan faktörlerdeki gelişmeler, büyük bir oranda beşeri sermaye ve beşeri sermaye yatırımları tarafından belirlenmektedir. Bu bağlamda kalkınma, büyük ölçüde beşeri sermayedeki gelişmelere bağlı olup yapısal değişimler nitelikli insan faktörünü gerektirmektedir (Tunç, 1997: 67). İktisadi kalkınma ve beşeri sermaye arasındaki ilişki Şekil-1'de gösterilmiştir.

Kaynak: Ogunade, A. O., 2011. *Human Capital Investment in The Developing World: An Analysis of Praxis*, s.4, www.uri.edu/research/lrc/research/papers/Ogunade_Workforce_Development.pdf.

Şekil 1. İnsan Sermayesi ve İktisadi Kalkınma

Şekil 1'e göre, iktisadi kalkınmayla önemli derecede ilişkili olan toplam faktör verimliliği, gayri safi milli hâsıla, ihracat ve doğrudan yabancı yatırımları artırarak insan sermayesi yatırımının gerektiği gösterilmektedir.

Son yirmi yıllık süreçte, kalkınma alanında en büyük atığı yapan Asya ülkelerinin başarısında, etkin olan faktörlerin başında insan faktörü gelmektedir. Güney Kore, Singapur ve Tayland gibi ülkeler, doğal kaynak bakımından zengin olmadığı halde; beşeri sermaye, mesleki ve okul eğitimine gerekli önemi verdikleri için kalkınma yarışında öne geçmişlerdir (Şerbetçi, 2003: 165).

5. KALKINMA VE DIŞ TİCARET

Günümüzde ülkeler arasında dış ticaret yapılmasının en temel nedeni, ülkelerin mal ve hizmet üretimi yönünden yetersiz bir durumda olmasıdır. Doğal kaynakların yeryüzünde dengeli bir şekilde dağılımının gerçekleşmediği bilinmektedir. Doğal kaynak yönünden zengin olan ülkeler, mevcut ürünlerinden fazla olan kısmı ihracat yolu ile diğer ülkelere satmaktadırlar. Doğal kaynak yönünden fakir olan ülkeler ise ihtiyaçları olan ürünleri ithalat yoluyla gidermektedirler. Ayrıca üretim tekniklerinin bilinmemesi ve bu teknikleri uygulayacak insan gücünün bulunmaması da ülkeler arasındaki dış ticaretin gelişmesinde etkili olmuştur (Hepaktan ve Çınar, 2011: 118).

İktisadi kalkınma ile uluslararası ticaret arasındaki ilişki anlamalı bir şekilde gelişmeye başladıktan sonra bu ilişkinin hem teorik hem de uygulamaya yönelik analizleri büyük önem arz etmektedir. Dış ticaret kuramcıları özellikle statik koşullarda ticaretin üretim faktörlerinin rasyonel kullanımı açısından yapacağı etkiler ile ilgilenmeyi tercih etmişlerdir. İktisat tarihçileri ise talep ile ilgili açıklamalar yerine temel olarak arz faktörleri ile ilgilenmiş ve dış talebin büyüme üzerindeki rolüne pek değinmemişlerdir (Yörük, 2008: 78). Geleneksel dış ticaret teorileri açısından bakıldığında, her ülke karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu mallarda uzmanlaşmakta ve dış ticaret sayesinde dünya üzerindeki üretim artmaktadır. Bu artıştan ise her ülke kendi üzerine düşeni alarak zenginleşmesini sağlayabilmektedir. Ancak geleneksel dış ticaret teorisinin geleneksel bir şekilde ele alınması dolayısıyla, mevcut faktör donatımları ve teknolojik yapıları yüzünden az gelişmiş ülkeler, gıda, maden ve tarımsal hammadde üretiminde uzmanlaşarak bu malları ihraç etmeleri gerekmektedir. Bu durumda ise az gelişmiş ülkelerin refah artışı sağlanamamakta ve dış ticaret yolu ile kalkınmaları gerçekleşmemektedir (Seyidoğlu, 2003: 587). Bu durum, geleneksel dış ticaret teorisinin eleştirilmesine neden olmuş ve teorisinin eksiklikleri daha sonraki iktisatçılar tarafından giderilmeye çalışılmıştır.

Yeni dış ticaret teorileri ve kalkınma anlayışı ile geleneksel dış ticaretin statik saydığı durumlar gözden geçirilmiştir. Yeni sanayileşme ve dış ticaret teorileri gündeme getirilmiştir. Çünkü hızla değişen ve küreselleşen dünyada az gelişmiş ülkelerin kalkınmalarını gerçekleştirebilmeleri için yeni dış ticaret politikaları uygulamaları gerekmektedir.

Yakın geçmişte bakıldığında dış ticaretle olan ilişkilerin niteliği açısından sanayileşme veya kalkınma stratejileri, ithalât ikamesi (import-substitution) ile ihracata yönelik (export-oriented) sanayileşme diye iki ayrı şekilde uygulanmaya çalışılmaktadır. Strateji, genel model veya yaklaşım demektir; gerçekte politikadan daha geniş kapsamlıdır. Ancak, bir strateji ancak onunla uyumlu politikalar aracılığıyla uygulamaya konulabilmektedir (Seyidoğlu, 2003: 590).

İthalat ikamesi, devlet kontrolüne dayanmaktadır ve yurt dışından ithal edilecek malların ülke içinden sağlanmasını esas almaktadır. Ancak günümüzde serbest piyasa sistemi içerisinde ithalat ikamesi ile kalkınma anlayışı neredeyse yok gibidir. Küreselleşen dünyada yeni gelişen şartlara uyum sağlamaya ve rekabet gücünü artırmaya çalışan ülkeler dış ticaret yoluyla kalkınmalarını sağlamayı amaçlamakta ve bu doğrultuda ihracata dayalı büyüme anlayışını uygulamaya çalışmaktadırlar. Bu bağlamda bir ülkenin ihracat ve ithalat oranları o ülkenin kalkınması ile yakından ilgilidir. Herhangi bir ülke ekonomisi mevcut doğal kaynakları ve üretmiş olduğu mal ve hizmetler ile dış ticaret yapmakta ve dolayısıyla kalkınmasını bu şekilde gerçekleştirebilmektedir.

Türkiye’de ithal ikamesi süreci, yaygın olarak devletin katkısıyla demir-çelik, bakır, alüminyum, petrokimya ve kimya, inşaat malzemeleri gibi temel olarak ara mallarda uygulanmıştır. Devlet, özel sanayinin ve tarımın girdi ihtiyacını ucuzlaştırmak için girdileri maliyetlerinin altında fiyatlandırmış bu ise ekonominin temel dengelerine ve bölüşüm ilişkilerine çeşitli etkiler yapmıştır. Türkiye ekonomisinde dışa bağımlılığı azaltması umulan bu süreç, beklendiği gibi sonuç vermemiş ve ekonominin ithalata bağımlılığı artmıştır (Boratav, 2009: 120). Daha sonra 1980’li yıllar ile birlikte ihracata dayalı büyüme anlayışı uygulanmaya çalışılmıştır. İthalat ikamesinden ayrılıp ihracata dayalı büyüme anlayışı ile birlikte ülke ekonomisinde büyüme ile ihracat arasındaki ilişkide genel olarak olumlu bir ilişki ortaya çıkmıştır⁵.

Tablo 1. 1980-1990 Dönemi Büyüme ve İhracat Rakamları

Yıl	Büyüme %	İhracat (Milyar \$)
1980	-2,8	2,9
1981	4,8	4,7
1982	3,1	5,7
1983	4,2	5,9
1984	7,1	7,1
1985	4,3	8
1986	6,8	7,5
1987	9,8	10,2
1988	1,5	11,7
1989	1,6	11,6
1990	9,4	13

Kaynak: TÜİK, www.tuik.gov.tr, 14.03.2013.

1980’li yıllar ile başlayan ihracata dayalı büyüme anlayışı 1990’lı yıllar ve 2000’li yıllar boyunca devam etmiştir. 2000 sonrası süreçte hız kazanan bu anlayış Devlet Bakanı Zafer Çağlayan’ın şu görüşlerinden daha iyi anlaşılabilir (Ekonomi Bakanlığı, 2013):

“Dış Ticaret Müsteşarlığı olarak hayata geçirdiğimiz ‘İhracata Dönük Üretim Stratejisi’ ile bugüne kadar, her bir ilimizin hali hazırda ürettiği ürünleri nasıl dünya pazarlarında rekabetçi bir şekilde satabilir sorusunun cevabını aradık. Amacımız bunun yolunu açmaktı ve bugün sevinçle görüyorum ki ‘ihracata dönük olma’ anlayışı ve inancı aslında küçüğünden büyüğüne pek çok insanımızda oluşmuştur.”

⁵ Bu ilişkinin oluşmasında, Türkiye ekonomisinin dışa açılmış olması ve yabancı sermayenin ülke içindeki dış ticaret açığını finanse etmiş olması etkilidir. Ancak bu gibi ayrıntılara burada değinilmeyecek ve büyüme ihracat arasındaki ilişki ele alınacaktır.

Kış-2014

Winter-2014

Cilt: 3 Sayı: 6 (39-50)

Volume: 3 Issue: 6 (39-50)

Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere ihracata yönelik büyüme anlayışı, ülke açısından olumlu bir şekilde değerlendirilmek istenmektedir. Ayrıca, ülkenin ekonomik kalkınmasının gerçekleşmesi için bölgesel düzeyde de ihracata yönelik olma vurgusu yapılmaktadır. Bu durum göstermektedir ki ülkenin dış ticaret açısından kalkınmasını sağlaması bölgesel düzeyde de dış ticaret ilişkilerini geliştirmesinden geçmektedir. Dış ticaret açısından rekabetçi bir duruma gelmek için ise bölgesel düzeyde üretilen ürünlerde avantajlı bir duruma geçmek gerekmektedir. Dolayısıyla dış ticaret politikaları bu yöne kanalize edilmeye çalışılmaktadır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde genellikle kalkınma ve sanayileşme özdeşleştirilmiştir. Sanayileşme doğrudan içsel ve dışsal ekonomiler, teknolojik gelişme ve eğitici etkileri ile kalkınma açısından temel itici güç olarak görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme uğruna tarım sektörünü ikinci plana itmeleri ise hata olarak görülmektedir. Dış ticaretin kalkınma açısından, dinamik etkileri genellikle kalkınmayı hızlandırıcı nitelikte olup, bu görüş iktisatçılar arasında tartışılmaya devam etmektedir (Gök, 2012: 2).

6. BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARININ BEŞERİ SERMAYE VE DIŞ TİCARET BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye'deki bölgesel kalkınma ajans faaliyetlerinin beşeri sermaye yönlü analizinin yapılabilmesi için, ajansların her yıl sonunda hazırladığı faaliyet raporlarından ve internet erişim sitelerinden yararlanılmıştır. Bu ajans faaliyetlerine genel olarak bakıldığında üç tür destek programı göze çarpmaktadır. Bunlar sırasıyla, proje teklif çağrısı, doğrudan faaliyet destek programı ve teknik destek programıdır. Beşeri sermaye yönlü analiz için daha sağlıklı yapılabilmesi için teknik destek programları incelenmiştir. Bu program kapsamında genellikle bireysel ve toplumsal gelişimi sağlayan eğitim programları desteklenmektedir.

Türkiye'de dış ticaret açısından ise kalkınma ajanslarının verdiği destekler tüm alanlarda incelenmiştir. Doğrudan faaliyet desteği veya mali destek programı gibi alanlarda kabul edilen ve onay alan tüm projeler incelenmiş ve dış ticaret odaklı projeler tek tek tespit edilmiştir. Ancak 1980 sonrası ihracata yönelik kalkınma anlayışını benimseyen Türkiye'nin ulusal bazlı ihracat desteklerinin kalkınma ajansları açısından bölgesel düzeyde çok da olumlu bir durumda olmadığı görülmüştür. Tablo 2'de dış ticaret açısından desteklenen projelere bakıldığında, 26 kalkınma ajansından ancak 10 kalkınma ajansının bu konuda verileri elde edilebilmiştir. Verilerine ulaşılan projelerin ise sayısının çok az olduğu açıkça görülebilmektedir.

Tablo 2. Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Teknik Destek Programı ve Destek Programları Kapsamında İncelenmesi

No	Bölgesel Kalkınma Ajansı	Dış Ticaret Destek Programları	Beşeri Sermaye Teknik Destek Programları
1	Trakya Kalkınma Ajansı	-----	-2011 yılında 54 eğitim ve gelişim projesi desteklenmiştir. -2012 yılında ise ilana gidilmiş ve Temmuz-Ağustos dönemi sonuçlarına göre 32 projeye destek verilmiştir.
2	İstanbul Kalkınma Ajansı	-----	-2012 yılında 3 adet proje teklif çağrısına ve 1 tane doğrudan faaliyet projesine destek verilmiştir. Bilgi odaklı ekonomik kalkınmayı sağlamak adına 50.000.00 TL tutarında destek sağlanmıştır.
3	Güney Marmara Kalkınma Ajansı (GMKA)	-2011 Yılı içerisinde İhracat ve Yenilikçilik Mali Destek Programı kapsamında 34 firmaya destek verilmiştir	-2011 yılında 39, 2012 yılında 18 teknik destek programına destek verilmiştir. 2013 yılı içinde 300.000 TL bütçeli ilana gidilmiştir.
4	İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA)	-Dış ticaret 2012 yılı için 4 Kurum ve 25 Faaliyet Kolu ile desteklenmiştir.	-2008-2012 yılları arasında teknik destek programı açılmamıştır.

5	Güney Ege Kalkınma Ajansı (GEKA)	-----	-2010, 2011, 2012 yılında ilana gidilmemiştir. 2013 yılında 500.000 TL bütçeli ilana gidilmiştir.
6	Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı (BAKA)	-----	-2010 ve 2011 yılları için teknik destek programı bulunmamaktadır. -2012 yılında ilana gidilmiş fakat sonuçları ilan edilmemiştir.
7	Çukurova Kalkınma Ajansı (ÇKA)	-2011 yılı rekabet gücünü artırmaya yönelik mali destek programında, ithalat, ihracat ve dış ticaret kapsamlı 4 Proje desteklenmiştir.	-2008, 2009, 2010, 2011 yıllarında mali destek programı kapsamında destek verilmiştir. 2012 yılında ilana gidilmiş fakat sonuçları ilan edilmemiştir.
8	Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı (DOĞAKA)	-----	-2011 yılında 104 proje destek verilmiştir. -2012 yılında Kasım-Aralık dönemi için ilana gidilmiş ve 19 projeye destek verilmiştir. Eylül- Ekim döneminde 50 projeye destek verilmiştir.
9	İpekyolu Kalkınma Ajansı (İKA)	-2010-2011 Yılı Mali Destek Programı Kapsamında 2 adet dış ticaret projesi desteklenmiştir.	-2011 yılında ilana gidilmiş fakat sonuçları ilan edilmemiştir. -2012 yılında ise 31 projeye destek verilmiştir.
10	Karacadağ Kalkınma Ajansı	-----	-2010 yılında 35 eğitim projesi desteklenmiştir. 2011 ve 2012 yıllarıyla ilgili sonuçları ilan edilmemiştir.
11	Dicle Kalkınma Ajansı (DİKA)	-----	-2011, 2012, 2013 yılında ilana gidilmiştir. 2012 yılında 9 projeye destek verilmiştir.
12	Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (DAKA)	-----	-2011 yılında 4 proje desteklenmiştir. 2012 yılında 12 proje desteklenmiştir.
13	Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA)	-2010 yılı küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin iktisadi ve mali destek programı çerçevesinde 2 adet ihracat projesi desteklenmiştir.	-2012 yılında 2 projeye destek verilmiştir. 2013 yılının 1. Döneminde 12 projeye destek verilmiştir.
14	Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA)	-----	-2012 yılında 17 projeye destek verilmiştir.
15	Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı (KUDAKA)	-----	-2010 yılında Eylül-Ekim döneminde 4 projeye destek verilmiştir. Temmuz ve Ağustos dönemi için bilgilere erişilememektedir. 2011 yılında 42 projeye destek verilmiştir. 2012 yılında ise 20 projeye destek verilmiştir.
16	Fırat Kalkınma Ajansı (FIRAT)	-----	-2011 yılında 16 proje desteklenmiştir. 2012 yılında 12 projeye destek verilmiştir. 2013 yılının 1. Dönemi için 16 projeye destek verilmiştir.
17	Orta Anadolu Kalkınma Ajansı (ORAN)	-2010 yılı mali destek programı çerçevesinde 1 adet ihracat odaklı proje desteklenmiştir.	-2012 yılına ait başvurular devam etmektedir.

18	Ankara Kalkınma Ajansı	-----	-2011 yılında ait sonuçlar ilan edilmemiştir. 2012 yılında 36 proje desteklenmiştir.
19	Ahiler Kalkınma Ajansı (AHİKA)	-----	-2011 yılında 31 projeye destek verilmiştir. 2012 yılında ise 2. ve 3. Döneminde toplamda 39 projeye destek verilmiştir.
20	Mevlana Kalkınma Ajansı (MEVKA)	-2010'da mali teknik destek programı çerçevesinde 1 adet dış ticaret odaklı proje desteklenmiştir.	-2010 yılında 94 projeye destek verilmiştir
21	Zafer Kalkınma Ajansı (ZAFER)	-Bölgesel Potansiyelin Harekete Geçirilmesi Mali Destek Programı Çerçevesinde 1 Adet İhracata Yönelik proje desteklenmiştir. -Odak Sektörler Mali Destekler Programı Çerçevesinde 3 adet dış ticarete yönelik proje desteklenmiştir.	-2010 yılında 44, 2011 yılında 69 ve 2012 yılında 58 projeye destek verilmiştir.
22	Bursa, Eskişehir, Bilecik Kalkınma Ajansı (BEBKA)	-2010 yılı mali destek programı çerçevesinde 2 adet ihracat odaklı proje desteklenmiştir.	-2011 yılında 53, 2012 yılında 52 projeye destek verilmiştir.
23	Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı (OKA)	-2009 yılında "İşletmelerin Rekabet Güçlerinin Artırılması ve Dışa Açılımlarına Mali Destek Programı" çerçevesinde 8 adet dış ticaret odaklı proje desteklenmiştir. -2012 yılı doğrudan faaliyet desteği çerçevesinde 1 adet ihracat odaklı proje desteklenmiştir.	-2012 yılında 10, 2013'ün 1. Döneminde 2 projeye destek verilmiştir.
24	Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı (KUZKA)	-----	-2012 yılında 5 projeye destek verilmiştir.
25	Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (MARKA)	-----	-Teknik destek programı ilanı verilmemiştir.
26	Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (BAKKA)	-----	-2012 yılında 20 projeye destek verilmiştir.

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kalkınmada beşeri sermaye kapasitesinin güçlendirilmesi ve dış ticaret alanındaki atılımın önemi göz ardı edilemez. Bir ülkede hem ulusal seviyede hem de yerel ve bölgesel seviyelerde söz konusu iki faaliyet alanındaki herhangi bir iyileşme, büyük kazanımlar sağlamaktadır. Dolayısıyla bu iki faaliyet alanındaki bir gelişme, doğrudan ülke ekonomisine ve ülkenin toplumsal yapısına bir artı değer olarak geri dönmektedir. Bu bağlamda, bölgeler arası dengesizliklerin azaltılması ve gelir dağılımının adil dağılımı noktasında bu iki faaliyet alanının büyük yararları olabilir. Eğer, bölgelerin kendi potansiyellerini ortaya çıkararak kalkınmaları isteniyorsa, her şeyden önce doğrudan bu amaçla kurulmuş olan bölgesel kalkınma ajanslarının gerçekleştirmiş oldukları faaliyet ve proje sayılarını artırmaları gerekmektedir.

Kış-2014

Winter-2014

Cilt: 3 Sayı: 6 (39-50)

Volume: 3 Issue: 6 (39-50)

Türkiye’de bölgeler arası gelir ve kalkınma düzeyi farklılıkları bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte bu farklılıkların giderilmesi amacıyla kurulan bölgesel kalkınma ajanslarının destekledikleri faaliyet ve proje türleri de farklılıklar arz etmektedir. Kalkınmanın temel ögesi olan insan faktörünün, göz ardı edilip daha çok fiziki sermaye odaklı yapılanmaya gitmek kısa vadeli ve geçici çözümlerdir. Bugün gelişmiş ülkeler olarak isimlendirilen ülkelere bakıldığında, kalkınmanın mihenk taşı olarak insana değer verdikleri görülmektedir.

Türkiye’deki bölgesel kalkınma ajanslarının desteklemiş oldukları teknik destek programları farklılıklar gösterse de genel olarak bir eşitsizliğin olduğu ve iç kesimlere doğru gidildikçe verilen önemin azaldığı söylenilebilmektedir. Özellikle batı bölgesindeki bölgesel kalkınma ajanslarının bu tür projelere daha çok önem verdiği diğer taraftan doğu ve kuzey bölgelerdeki kalkınma ajanlarının nispeten daha az önem verdiği söylenilebilmektedir.

Türkiye’de dış ticaret açısından ise ulusal düzeyde verilen ihracat desteklerinin bölgesel düzeyde gerçekleşmediği görülmektedir. Dahası, kalkınma ajanslarının dış ticaret bakımından verdiği desteklerin yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar çeşitli dış ticaret odaklı projeler desteklenmiş ise de bunların miktarlarının oldukça az olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, Türkiye’de bölgesel kalkınma ajansları sayıları bağlamında, sadece 10 kalkınma ajansında dış ticaret ile ilgili projelere rastlanması, durumun gidip hatı açısından şüphe uyandırmaktadır. Bu doğrultuda, bir bölgenin kalkınması için temel proje alanlarından birini teşkil eden dış ticarete yönelik proje ve diğer faaliyetlerin kısa süre içerisinde artırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- ACAROĞLU, H. ve KUTLU, E. (2008). “Türkiye’de Beşeri Sermaye Kalkınma İlişkisinin Bölgesel Analizi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 10(1): 299- 326.
- ACAROĞLU, H. ve DAĞDEMİR, Ö. (2009). “Türkiye İleri İtibari İle Beşeri Sermayenin Kalkınma Etkisinin Analiz”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 10(2): 91-116.
- APAN, A. (2004). “Bölge Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Ajansları”, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, 13(4): 39-58.
- ARSLAN, E. (2010). “Kalkınma Ajansları ve Kalkınma Ajanslarının Türkiye Ekonomisine Beklenen Katkıları”, **Kamu-İş**, 11(3): 85-108.
- ASLAN, N. ve Yörük, D. (2008). “Teoride ve Uygulamada Dış Ticaret Hadleri ve Kalkınma İlişkisi”, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, 27(2): 33-69.
- BİDLİNGMAIER, T. (2007). **International Trade and Economic Growth in Developing Countries**, DEGIT XII Conference in Melbourne, June, 2007, (Erişim Adresi: http://www.degit.ifw-kiel.de/papers/degit_12/C012_041.pdf, Erişim Tarihi: 12.01.2013).
- BORATAV, K. (2009). **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- DOĞAN, S. ve ŞANLI, B. (2003). “İktisadi Kalkınma ve Beşeri Sermaye”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 8(1): 173-196.
- Ekonomi Bakanlığı (2013). Ekonomi Bakanlığı İnternet Sitesi, (Erişim Adresi: www.ekonomi.gov.tr/upload/7EF56F48-D8D3-8566-452092D48A1F70B1/kitapmakro.pdf, Erişim Tarihi: 14 Mart 2013).
- ERKAN, T. E. (2008). “Investment in Human Capital: Rate of Return on Education in Information Technology in United States 1993-2000”, *International Conference on Social Sciences Education, Health and Social Policies*, Volume: 6, SOBİAD, 21-22 August 2008, İzmir.
- EROĞLU, M. Ve KUM, M. (2010). “Türkiye’de Kalkınma Ajanslarının idari Teşkilat İçindeki Yeri”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 35: 175-198.
- ESER, K. ve GÖKMEN, Ç. E. (2009). “Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, 1(2): 41-56.
- GÖK, A. (2012). “Bölgesel Kalkınmanın Dış Ticarete Etkisi ve GAP Örneği”, **Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni**, 29: 1-5.

Kış-2014

Winter-2014

Cilt: 3 Sayı: 6 (39-50)

Volume: 3 Issue: 6 (39-50)

GÖKÇEN, B. (2006). Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Önemi: Adana İline İlişkin Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GÜNGÖR, T. (2013). “Beşeri Kalkınma Olmadan, Ekonomik Kalkınma İşe Yaramıyor”, (Erişim Adresi: <http://www.undp.org.tr/pressRelDocuments/PressClippings/DUNYA-501809831.pdf>, Erişim Tarihi: 4 Ocak 2013).

HALKIER, H. (2006). Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Çok Düzlemlili Yönetişim: Avrupa Perspektifi, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, 7-8 Eylül 2006, ODTÜ, Ankara: 16-28.

HASANOĞLU, M. ve ALİYEYEV, Z. (2006). “Avrupa Birliği İle Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları”, **Sayıştay Dergisi**, 60: 81-103.

HEPAKTAN C. E. (2008). Türkiye’nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları, 2. Ulusal İktisat Kongresi/20-22 Şubat 2008/DEÜ İİBF İktisat Bölümü, İzmir, (Erişim Adresi: http://ipsalamy.trakya.edu.tr/arsiv/senem/20112012%20Guz/uluslararası%20C4%B1_iktisat/u.aras%20C4%B1%20iktisat%202.pdf, Erişim Tarihi: 10 Şubat 2013).

HEPAKTAN C. E. ve Çınar, S. (2011). “Türkiye’nin Dış Ticaretinin Bölgesel Profili”, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, 30(1): 117-140.

KARAKOYUN, İ. (2011). “Bölgesel Kalkınma ve STK’lar”, **İdarecinin Sesi**, Kasım-Aralık: 38-42.

KÜÇÜK, O. (2013). “AB Uyum Sürecinde Kalkınma Ajansları ve AB Hibe Projelerinin Bölgesel Kalkınmaya Katkılarının Araştırılması: Samsun, Kastamonu ve Erzurum Nuts II Bölgesi Örneği”, (Erişim Adresi: e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/SBED/article/download/459/451, Erişim Tarihi: 8 Mart 2013).

LI, Y.; CHEN, Z. and SAN C. (2010). “Research on the Relationship between Foreign Trade and the GDP Growth of East of China: Empirical Analysis Based on the Panel Causality”, **Modern Economy**, 1: 18-124.

MAÇ, N. (2006). “Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye”, Konya: Konya Ticaret Odası Etüt ve Araştırma Servisi, Sayı: 2006-117/76.

OGUNADE, A. O. (2011). “Human Capital Investment in The Developing World: An Analysis of Praxis”, s.4, (Erişim Adresi: http://www.uri.edu/research/lrc/research/papers/Ogunade_Workforce_Development.pdf, Erişim Tarihi: 13 Mart 2013).

OSKAY, C. S. ve KUBAR, Y. (2007). “Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Finansmanında Kalkınma Ajansları”, **Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi**, Yerel Ekonomiler Özel Sayısı: 204-214.

ÖZÇALIK, M. (2012). “Türkiye’de İktisadi Gelişmenin Bölgesel Düzeyde Arttırılması: Ege Bölgesi Kalkınma Ajansları Örneği”, **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, 4(1): 167-176.

ÖZEN, P. (2005). “Bölgesel Kalkınma Ajansları”, TEPAV İnternet Sitesi, Mayıs, (Erişim Adresi: http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271245092r8246.Bolgesel_Kalkinma_Ajanslari.pdf, Erişim Tarihi: 12 Ocak 2013).

ÖZMEN, F. (2008). “AB Sürecinde Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Karşılaşabilecekleri Temel Sorun Alanları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 13(3): 327-340.

ÖZYAKIŞIR, D. (2013). “Bilgi Toplumunda Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi Üzerine Teorik Bir Değerlendirme”, 1-8, (Erişim Adresi: <http://www.denizozyakisir.com/pdf/m5.pdf>, Erişim Tarihi: 5 Ocak 2013).

ÖZYAKIŞIR, D. (2011). “Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme”, **Journal of Entrepreneurship and Development**, 6(1): 46-71.

SEYİDOĞLU, H. (2003). **Uluslararası İktisat: Teori Pratik ve Uygulama**, İstanbul: Güzem Yayınları.

SEZGİN, Ş. (2009). “Türkiye’de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 22: 175-190.

ŞERBETÇİ, D. (2003). “21.yy İşletmelerinin Gerçek Zenginlik Kaynağı: İnsan Sermayesi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 8: 155-170.

Kış-2014

Winter-2014

Cilt: 3 Sayı: 6 (39-50)

Volume: 3 Issue: 6 (39-50)

TEKİN, A. (2011). “Küreselleşen Dünyada Bölgesel Kalkınma Dinamikleri, Kamu Politikaları ve Bölgesel Kalkınma Ajansları”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 29: 37-48.

TAŞ, U. ve YENİLMEZ, F. (2008). “Türkiye’de Eğitimin Kalkınma Üzerindeki Rolü ve Eğitim Yatırımlarının Geri Dönüş Oranı”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 9(1): 155-186.

TUNÇ, M. (1998). “Kalkınmada İnsan sermayesi: İç Getiri Oranı Yaklaşımı ve Türkiye Uygulaması”, **Dokuz Eylül İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 13(1): 83-106.

TUNÇ, M. (1997). Kalkınmada İnsan Sermayesi Yaklaşımları ve Türkiye’de İnsan Sermayesi Boyutunun Analizi, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TÜİK, (2013). TÜİK İnternet Sitesi, Türkiye İstatistik Kurumu, (Erişim Adresi: www.tuik.gov.tr, Erişim Tarihi: 14 Mart 2013).

UZAY, N. (2010). “Kalkınma Ajanslarına Genel Bir Bakış”, iç. Birol Akgül ve Nispet Uzay (Ed.), Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri Kalkınma Ajansları, Bursa: Ekin Kitabevi: 3-21.

YÖRÜK, D. (2008). Teoride ve Uygulamada Dış Ticaret Hadleri ve Kalkınma İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YUMUŞAK, İ. G. (2008). “Beşeri Sermayenin İktisadi Önemi ve Türkiye’nin Beşeri Sermaye Potansiyeli”, 4-48, (Erişim Adresi: <http://www.journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/sosyalsiyaset/article/view/420>, Erişim Tarihi: 5 Ocak 2013).